Tadqiqot.uz

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

9 ЖИЛД, 10 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 9, НОМЕР 10

LOOK TO THE PAST

VOLUME 9, ISSUE 10

ТОШКЕНТ-2026

ЎТМИШГА НАЗАР | ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ | LOOK TO THE PAST
№10 (2026) DOI http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2026-10

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, академик, Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Аширов Адҳам Азимбаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, ЎзР. ФА. Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, ЎзР. ФА. Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори (DSc), Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Хотин-қизлар давлат педагогика университети

Аминова Азиза Марксовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Навоий давлат педагогика институти

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори (DSc), Тошкент ирригация ва кишлок хужалигини механизациялаш мухандислари институти Миллий тадқиқот университети

Худайқулов Тулқин Дўстбобоевич
Тарих фанлари доктори (DSc) Шаҳрисабз далат педагогика институти

Ғоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Қарши давлат техника университети

Халикова Раҳбар Эргашевна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор Қарши давлат университети

Маҳкамова Надира Рахмановна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Тошкент ахборот технологиялари университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори (DSc), Телави давлат университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори (DSc), Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Хайдаров Ғайратбек Мирзапўлатович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Андижон давлат университети

Рашидов Ойбек Расулович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори (DSc), профессор Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор, Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, Ўзбекистон Миллий университети

Тожибоев Музаффар Турдибоевич
тарих фанлари доктори (DSc), профессор, ИИВ Академияси

Алиева Лале
тарих фанлари доктори (DSc), Озарбайжон давлат университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори (DSc), Доғистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc), профессор Ўзбекистон Миллий университети

Таниева Гулдона Мамановна
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Низомий номидаги Ўзбекистон Миллий педагогока университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ | РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ | EDITORIAL TEAM:

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент, Азербайджон давлат иқтисодиёт университети

Мирзалиев Улуғбек Бегмурзаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Гулистон давлат педагогика институти

Нуруллаева Шоира Кушназаровна
тарих фанлари номзоди, доцент, Урганч давлат университети

Курбанов Бахтияр Журабаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Наманган давлат университети

Хакимова Шоира Сағдуллаевна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), UBS Тошкент филиали

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон жаҳон тиллари университети
Масъул котиб

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор, Телави давлат университети

Джоробекова Айнур Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор, Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонқулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Исаков Бахадир Нигматуллаевич
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Холмуродов Дилшод Рашидович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Жиззах давлат педагогика университети

Юсупов Ахмеджон Шоназарович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доценти Urganch davlat universiteti

Тиллахжаева Хуршида Джумаваевна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент давлат техника университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари доктори (DSc), доцент, Ўзбекистон Миллий университети
Масъул котиб

Исоқов Бахтиёр Робиддинович
тарих фанлари номзоди, доцент, Наманган давлат университети

Тўхтабаев Аъзамжон Шарипхўжаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Наманган давлат университети

Халмуратов Бахтиёр Режавалиевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Наманган давлат университети

Алимардонов Отабек Қудратович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доценти Ўзбекистон Миллий университети

Хасанова Нодира Ибрагимовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доценти, Денов тадбиркорлик ва педагогика институти

Турсунова Юлдуз Бобоқуловна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), ЎзР. ФА. Тарих институти

Азаматова Гулмира Байирбековна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Jizzax davlat pedagogika universiteti

Абдуносирова Озодахон Ботиржон қизи
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Фарғона давлат университети

Каримжонов Жасурбек Мухторжонович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Миллий университети

Page Maker | Верстка | Са ,ифаловчи: Xurshid Mirzaxmedov

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Laziz Alimardonov
YOSHLARNING AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA MA’NAVIY TEXNOLOGIYALARNI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI……5

2. Doniyor Jumaniyozov
XIV–XV ASRLARDA XORAZMNING SAVDO TIZIMIDAGI O‘RNI: SHAHARLAR, KARVON YO‘LLARI VA NUMIZMATIK MANBALAR TAHLILI……11

3. Nilufar Djurayeva
O‘ZBEKISTONDA SOVET DAVRI VA MUSTAQILLIK YILLARIDA XOTIN-QIZLARNING IJTIMOIY FAOLLASHUVIGA DOIR DAVLAT SIYOSATI: TARIXIY EVOLYUTSIYA VA QIYOSIY TAHLIL……17

4. Baxtiyor Mirkomilov
BADIIY QADRIYATLAR – MILLIY BOYLIK VA JAHON DURDONALARI SIFATIDA……30

5. Murod Raxmatov
AHMAD ZAKI VALIDIY TO‘G‘ONNING XORIJDAGI ILMIY FAOLIYATI……39

6. Nilufar Raxmatova
GLOBALLASHUV JARAYONIDA YOSHLARNI MILLIY G‘OYA, MA’NAVIYAT VA TARIXIY MEROS AN’ANASIDA TARBIYALASH TAMOYILLARI……46

7. Raxmatjon Saotboyev
XVIII–XX ASR BOSHLARIDA MARKAZIY OSIYO XONLIKLARINING SIYOSIY - BOSHQARUV TIZIMI VA TASHQI SIYOSIY OMILLAR TA’SIRIDAGI O‘ZGARISHLAR…53

8. Ikromjon Umarov
XX ASR BIRINCHI CHORAGIDA SURXON-SHEROBOD VOHASIDA SUG‘ORISH INSHOOTLARI VA SUVDAN FOYDALANISHNING AN’ANAVIY SHAKLLARI……..58

9. Ra’no Xatamova
O‘ZBEKISTONDA XIX-XXI ASR GILAMDO‘ZLIK TARIXINING MANBASHUNOSLIGI…65

10. Raxim Xudoyberdiyev
TERMIZ VA CHAG‘ONIYON HUDUDLARIDA SIRLANGAN KERAMIKANING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI……70

11. Муродилла Ҳайдаров
ОКТЯБР ТЎНТАРИШИ: БОЛЬШЕВИКЛАРНИНГ СОЦИАЛ ТАЖРИБАСИ ВА ҲАРАКАТЛАНТИРУВЧИ КУЧЛАР НИСБАТИ……76

12. Озоджон Қувондиқов
ЎЗБЕКИСТОН ВА ГЕРМАНИЯ ЎРТАСИДАГИ ХАЛҚ ДИПЛОМАТИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА КОНРАД АДЕНАУЭР ЖАМҒАРМАСИНИНГ ЎРНИ……85

JOURNAL OF LOOK TO THE PAST
ЎТМИШГА НАЗАР | ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
ISSN: 2181-9599
www.tadqiqot.uz

Ikromjon Ibragimovich Umarov,
Termiz Davlat universiteti dotsenti,
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
email: lochin-umarov@mail.ru

XX ASR BIRINCHI CHORAGIDA SURXON-SHEROBOD VOHASIDA SUG‘ORISH INSHOOTLARI VA SUVDAN FOYDALANISHNING AN’ANAVIY SHAKLLARI

For citation: Ikromjon I. Umarov. IRRIGATION STRUCTURES AND TRADITIONAL WATER USE PRACTICES IN THE SURKHAN-SHERABAD OASIS IN THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY. Look to the past. 2026, vol. 9, issue 10.

http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.23674277

ANNOTATSIYA

Surxon-Sherobod vohasining an’anaviy dehqonchiligi sun’iy sug‘orishga asoslangan bo‘lib, suv xo‘jaligi ishlarini yuritish uchun aholi va hukumat tomonidan katta kuch va mablag‘ sarflanadi. Vohadagi sug‘orish inshootlari oltita manbadan suv oladi. Suv ta’minotida uzilishlarga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida hududda miroblik instituti shakllantirilgan. Ushbu maqolada arxiv hujjatlari, ilmiy adabiyotlar va dala tadqiqotlari asosida XX asr birinchi choragida Surxondaryo-Sherobod vohasida sug‘orish inshootlari, miroblar faoliyati va suvdan foydalanishning an’anaviy shakllari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy sug’orish, ariqlar, miroblar, suv rayonlari, sug‘orish tarmog‘i, “loy tutish” marosimi.

Умаров Икромжон Ибрагимович
Доцент Термезского государственного университета
доктор философии (PhD) по историческим наукам
email: lochin-umarov@mail.ru

ОРОСИТЕЛЬНЫЕ СООРУЖЕНИЯ И ТРАДИЦИОННЫЕ СПОСОБЫ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В СУРХАН-ШЕРАБАДСКОМ ОАЗИСЕ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА.

АННОТАЦИЯ

Традиционное земледелие Сурхан-Шерабадского оазиса основывалось на искусственном орошении, а для ведения водохозяйственных работ населением и государством затрачивались значительные силы и средства. Ирригационные сооружения оазиса получали воду из шести источников. В целях недопущения перебоев в водоснабжении на данной территории сформировался институт мирабов. В данной статье на основе архивных документов, научной литературы и полевых исследований освещаются ирригационные сооружения, деятельность мирабов и традиционные формы водопользования в Сурхан-Шерабадском оазисе в первой четверти XX века.

Ключевые слова: искусственное орошение, арыки, мирабы, водные объекты, ирригационная сеть, церемония «лой тутиш».

Ikromjon I. Umarov,
Associate Professor, Termez State University
PhD in Historical Sciences

IRRIGATION STRUCTURES AND TRADITIONAL WATER USE PRACTICES IN THE SURKHAN-SHERABAD OASIS IN THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY

ABSTRACT

Traditional agriculture in the Surkhan-Sherabad oasis was based on artificial irrigation, and considerable efforts and resources were expended by the population and the government to manage water-related activities. The irrigation facilities in the oasis received water from six sources. In order to prevent interruptions in water supply, the institution of mirabs was formed in the area. Based on archival documents, scholarly literature, and field research, this article examines irrigation facilities, the activities of mirabs, and traditional forms of water use in the Surkhan-Sherabad oasis during the first quarter of the twentieth century.

Index Terms: artistic irrigation, ariks, mirabs, water objects, irrigation set, ceremony “loy tutar”.

Dolzarbligi: Surxon-Sherobod vohasining ijtimoiy-iqtisodiy hayotida suv resurslari va sug‘orish tizimi muhim ahamiyat kasb etgan. Voha aholisining asosiy mashg‘ulotlaridan bo‘lgan dehqonchilikning rivojlanishi tabiiy suv manbalari, ariqlardan samarali foydalanish hamda ularni saqlash va ta’mirlash bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Shu nuqtai nazardan, XX asr birinchi choragida Surxon-Sherobod vohasidagi suv manbalari va sug‘orish inshootlarini, ulardan foydalanishning an’anaviy shakllari hamda bu jarayonlarning mahalliy aholi hayotidagi o‘rnini kompleks tadqiq etish tarix, etnologiya va moddiy madaniyat tadqiqotlari uchun dolzarb ilmiy masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Metodlar va o‘rganilganlik darajasi: Maqolada tarixiy-xronologik, tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik va tarixiy-tanqidiy tahlil, shuningdek, etnografik metodlardan foydalanildi. Shuningdek, arxiv hujjatlari va ilmiy adabiyotlar tanqidiy tahlil qilinib, ulardagi ma’lumotlar o‘zaro qiyoslandi.

Surxon-Sherobod vohasida sug‘orish tizimi va sug‘orma dehqonchilik tarixi turli davr tadqiqotchilari tomonidan o‘rganilgan. Xususan, K. U. Uljaboyevning O‘zbekiston janubida 1917–1940 yillarda sug‘orma dehqonchilik va irrigasiya rivojiga bag‘ishlangan monografiyasida mazkur hududdagi suv xo‘jaligi, irrigasiya inshootlari, kanallar va yer-suv munosabatlarining ayrim jihatlari yoritilgan[1].

Surxon-Sherobod vohasida irrigasiya va sug‘orma dehqonchilik taraqqiyotining keyingi bosqichlari I. Xalikovning tadqiqotida maxsus o‘rganilgan bo‘lib, unda 1959–1970 yillardagi irrigasiya qurilishi va sug‘orma dehqonchilik masalalari tahlil qilingan [2]. S.N.Tursunovning ishlarida esa XX asr boshlarida Surxon vohasida irrigasiya tizimining shakllanishi, suv manbalari va sug‘orish imkoniyatlari arxiv hamda ilmiy adabiyotlar asosida tadqiq etilgan [3].

Bundan tashqari, Surxondaryo viloyatining tog‘li hududlarida yer osti ariqlari – korizlarning tub aholining hayoti va xo‘jaligidagi roli xususida E.O.Qobulov [4], irrigatsiya tizimida suv omborlarining o‘rni bo‘yicha S.Bo‘riev [5], paxtachilikni rivojlantirishda sun’iy sug‘orish tizimining o‘rni haqida D.T.Yakubova [6] kabi tadqiqotchilar arxiv hujjatlari va dala materiallari asosida qimmatli ma’lumotlar keltiradilar.

Mazkur tadqiqotlar Surxondaryo vohasining irrigasiya tarixi, sug‘orma dehqonchiligi va yer-suv munosabatlarini o‘rganish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Biroq mavjud adabiyotlarda XX asr boshlarida Surxondaryo suv manbalari va sug‘orish inshootlarining holati,

ulardan foydalanishning an’anaviy shakllari, suvni taqsimlash amaliyoti, jamoaviy mehnat va mahalliy suv xo‘jaligi tajribasi etnografik nuqtai nazardan kompleks ravishda maxsus tadqiq etilmagan. Mazkur maqola ana shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari.

Surxon-Sherobod vohasining o‘ziga xos tabiiy sharoitlari mavjud. Bu yerda ijobiy haroratning yig‘indisi 6 ming darajadan ortiq. O‘rtacha kunlik temperaturali kunlarning yillik miqdori – 10 (daraja) dan yuqorisi 261 kun, 5 (daraja) dan yuqorisi 44 kun bo‘lib, noldan pasti bir kun ham yo‘q. Sherobod va Termizda yog‘ingarchilik yil mobaynida 150 millimetrdan oshmaydi, chunonchi dekabrdan to may oyigacha 90 millimetrni tashkil etadi [7].

Sherobod cho‘li Amudaryo bilan Ko‘hitangtog‘ va Bobotog‘ oralig‘idagi katta tekislikdan iborat. Cho‘lning shimoli-sharqiy qismi Qiziriqdara bo‘lib, ayrim joylari chuqur jarliklardan iborat joy hisoblanadi. Cho‘l massivining umumiy maydoni 3100 km^2. Uning 25 % maydoni Xovdag va Boshxotin tizmasi tepaliklaridan iborat.

Surxon-Sherobod vohasidagi dehqonchilik asosan, tog‘ va tog‘ oldi hududlaridagi soy bo‘ylarida, shuningdek, Surxon daryosi havzasida amalga oshirilgan. Boysun, Denov va Sarijo‘y bekliklari kichikroq ariqlar orqali ekin maydonlarini sug‘orishgan. Sherobod bekligi esa nisbatan yirikroq ariqlarga ega bo‘lgan. Bu ariqlar Surxon daryosidan chiqarilgan. Shuningdek, Amudaryodan uncha katta bo‘lmagan ariqlar qurilgan bo‘lib, ular daryo qayirlarini suvlash uchun ishlatilgan. Tog‘li hududlarda suv chiqishi qiyin bo‘lgan yerlarni korizlar yordamida sug‘orishgan. Ana shunday korizlar Sheroboddaryo havzasidagina mavjud bo‘lgan [8; 9].

Dala izlanishlari va arxiv hujjatlariga asoslanib, Surxon-Sherobod vohasining suv manbalarini olti qismga bo‘lish mumkin.

Birinchi suv manbasiga Sheroboddaryo kiradi. Ushbu daryo Boysuntog‘ning Machay qishlog‘i yaqinidagi Qopkamar dovonidan boshlanuvchi Darbanddaryo bilan Gaza soylarining qo‘shilishidan hosil bo‘ladi. Soy suvi mart-iyun oylarida sel kelishi natijasida to‘lib-toshib oqadi. Biroq iyul oyida, ya’ni suvga ehtiyoj yuqori bo‘lgan vaqtda aholi tomonidan ko‘plab ishlatilishi natijasida Sherobodga yetmay qurib qoladi. Qishloq xo‘jaligi uchun zarur bo‘lgan suv faqat noyabrda ko‘payadi, lekin qishloq xo‘jalik ishlari tugaganligi bois ishlatilmay, Qorasuv o‘zani orqali Amudaryoga quyiladi.

1924-yilgi ma’lumotga ko‘ra, Sherobod yaqinida mazkur daryo 25 ta ariqqa bo‘lingan. Shundan o‘ng qirg‘oqda 11 ta, chap qirg‘oqda 15 ta ariq bo‘lgan. Quyidagi jadvalda ushbu ariqlar ko‘rsatib beriladi [10].

1-jadval.

Sheroboddaryodan chiqarilgan ariqlar

№	O‘ng qirg‘oq	Uzunligi (km)	№	Chap qirg‘oq	Uzunligi (km)
1	Xo‘jaqiya	20	1	Istara (Oqjar tarmog‘i bilan)	28
2	Tallashqon	17	2	Chig‘atoy	24
3	Navbog‘	7	3	Yangi	23,50
4	G‘ambur	6	4	Rabatak	18,25
5	Beshqo‘ton	22	5	Gilambob	24
6	Seplon	10,25	6	So‘xta	14
7	Tasken	22,75	7	Xurramsho	10,75
8	Gegirdak	5	8	Tallimaron	25
9	Cho‘yanchi	5	9	Chuqurko‘l	6
10	Navxona	10	10	Igiturvor	26,50
11	Saydabog‘	11,50	11	Jar	16,25
			12	Obidobod	12
			13	Novshahar	24 км

Ikkinchi suv manbasi Boysundaryo havzasi bo‘lib, Boysundan 5 chaqirim uzoqlikdagi Avlod qishlog‘i yaqinidan boshlanadi. Daryo tor dara bo‘ylab qiyalab pastga qarab oqadi. Faqat

Kofrunga borgandagina keng vodiyga chiqadi va bu yerda Kofrunsoy deb ataladi. Boysundaryodan uchta ariq olinadi. Chap tomondan Egriariq va o‘ng tomondan Pasurxi ariq bilan Yomchi Rabot joylashgan. Soyning o‘zi faqat Kofrun qishlog‘inigina suvlashga yetadi. Yozda ushbu soy va uning ariqlari to‘liq qurib qoladi. Shu bois suv tegirmonlari faqat yarim yil davomida ishlatiladi. Sholi esa ekilmaydi.

Uchinchi suv manbasi Xo‘jaipok daryosi edi. Bu daryo Hisor tizmalaridan boshlanib, Mirshodi hududini suv bilan ta’minlagan va Qarluq qishlog‘i yaqinida uchta ariqqa bo‘lingan [11].

To‘rtinchi suv manbasi To‘palandaryo hisoblanadi. U Hisor tizmasidan boshlanuvchi uchta irmoqning qo‘shilishidan hosil bo‘ladi. Uning bosh irmog‘i Tamshushdaryo Hazrat Sulton muzliklaridan boshlanadi. To‘palandaryo suvlari ko‘plab yerlarni sug‘orishga ishlatiladi. Suvning katta qismi Surxon daryosiga borib quyiladi. Bu daryo Yurchi tumanining Sariosiyo, Yurchi va Denov kentliklarini suv bilan ta’minlaydi. To‘palanning Sarijo‘ydan boshlanuvchi qismida yirik kanal o‘zani borligi aniqlandi. Shundan so‘ng ariq Surxon daryosining o‘ng qirg‘og‘i bo‘ylab Oqqapchig‘aydan to Jarqo‘rg‘ongacha tortilgan. Ko‘hna ariq izlari Termizga qadar cho‘zilganligi aniqlangan [12].

Beshinchi suv manbasi Surxondaryo bo‘lib, Qoratog‘daryo va To‘palandaryoning qo‘shilishidan hosil bo‘ladi. Daryoning o‘ng tomonida Qumqo‘rg‘on, Jarqo‘rg‘on ariqlari va Termiz sug‘orish tizimi faoliyat ko‘rsatadi. Chap qirg‘oqdan Xo‘jamulki, Oqtepa, Kakaydi, Yangiariq, Jo‘yjangal va boshqa kichik ariqlar o‘tkazilgan[13]. Quyidagi jadvalda Surxon daryosidan chiqarilgan ariqlar haqida ma’lumot beriladi [14]

2-jadval.

Surxon daryosidan chiqarilgan ariqlar

№	O‘ng qirg‘oq	Uzunligi (km)	№	Chap qirg‘oq	Uzunligi (km)
1	Oqqo‘rg‘on	2	1	Jaloir	2
2	Ko‘rsag‘ri	2,15	2	Qumqo‘rg‘on	9,75
3	Yomboy	2,10	3	O‘g‘riguzar	1
4	Karvon tushdi	2,10	4	Qopto‘g‘ay	1,75
5	Naxor	14	5	Ko‘kaydi Nahor	27,25
6	Zang (Nahorning o‘ng irmog‘i)	34	6	Bosh Ko‘kaydi	2,10
7	Jarqo‘rg‘on (Nahorning chap irmog‘i)	7	7	Bo‘riboy	2,25
8	Termiz	9,75	8	Qaychili	1,30
			9	G‘o‘rin	2
			10	Chorjo‘y	1,75
			11	Ismoiltepa	3,60
			12	Yangi	18
			13	Devol darvoz	16
			14	Jo‘yjangal	3

Oltinchi suv manbasiga Amudaryo kiradi. Amudaryoning Kalif va Termiz orasida uzunligi 87,25 kmga teng 13 ta ariq bo‘lgan, ularning 11 tasi o‘ng qirg‘oqda, 2 tasi Payg‘ambar orolda joylashgan [15].

O‘zbekiston SSR tashkil topgan vaqtda (1925-yil), uning suv xo‘jaligi oblast bo‘limlari, okruglar, rayonlar, uchastkalar va mirobliklarga bo‘lingan edi. Surxondaryo viloyati sug‘orish inshootlarining kichikligi sababli okruglarga emas, rayonlarga tarmoqlangan. Natijada Termiz va Sherobod suv rayonlari tashkil topgan. Suv okruglari rayonlarga, ular oqsoqolliklarga, quyi bo‘g‘inda—mirobliklarga taqsimlangan. Oqsoqolliklar 6500 desyatina (1 desyatina 1,1 gektar) yerni, mirobliklar esa 350 desyatina yerni nazorat qilar edi. Okrug boshliqlari esa agar uyezd chegarasida bo‘lsa, okrug gidrotexniklari tomonidan, rayon va uchastkani – rayon va uchastka

gidrotexniklari boshqarganlar. Miroblar esa tegishli suvdan foydalanuvchilar tomonidan saylab qo‘yilgan. Ular davlat tomonidan ish haqi olmaganlar, aksincha o‘sha hududdagi suvdan foydalanuvchilar tomonidan ta’minlanganlar [16].

Termiz suv rayonining bosh suv manbai Surxon daryosi bo‘lganligi uchun ba’zan arxiv hujjatlarida Surxon suv rayoni deb ham ataladi. Mazkur suv rayoni Termiz va Zang uchastkalariga bo‘lingan.

Suvdan foydalanishda miroblik instituti ham alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Mirob suvni taqsimlash, uning belgilangan yo‘nalishda oqishini ta’minlash, ariqlarning holatini kuzatish va sug‘orish jarayonini muvofiqlashtirish, suv taqsimoti bilan bog‘liq kelishmovchiliklarni hal etish bilan shug‘ullangan. Arxiv hujjatlarida Surxon suv rayonida faoliyat yuritgan miroblik instituti haqida ma’lumot beriladi. Jumladan, Termiz suv uchastkasida quyidagi sug‘orish tarmoqlari va mirobliklar faoliyat yuritgan:

1. Termiz sug‘orish tarmog‘i — bitta bosh ariqda joylashgan bo‘lib, Soliobod, Garm, Termiz shahar va Yuqori Pattakesar mirobliklari faoliyat ko‘rsatgan.

2. Turkman sug‘orish tarmog‘i — bitta bosh ariqdan ajralib chiqqan ikki kichik ariqdan tashkil topib, o‘ngdan Quyi Pattakesarni, chapdan Kichik Jo‘yjangalni sug‘orish uchun ishlatilgan. Miroblik bo‘lmagan.

3. Jo‘yjangal sug‘orish tarmog‘i — bitta bosh ariq Ko‘kbosh, Chag‘atoy va Turkman ariqlariga bo‘lingan hamda Katta Jo‘yjangal qishlog‘ini suvlagan. Bitta mirob ishlagan.

4. Yangiariq sug‘orish tarmog‘i—beshta katta ariqda faoliyat ko‘rsatuvchi uchta miroblikka bo‘lingan.

5. Oqtepa sug‘orish tarmog‘i — bitta ariq va ikki mirobdan iborat bo‘lgan. Katta ariqdan uchta kichik ariq oqib chiqqan va Oqtepa qishlog‘ini sug‘organ.

Zang uchastkasi esa quyidagi mirobliklardan tashkil topgan:

1. Kakaydi sug‘orish tarmog‘i—Bosh Kakaydi, Bo‘yrabod, Qaychilik, G‘o‘rin, Oqaarmat, Arslonboy, Qonjig‘ali mirobliklaridan tashkil topgan.

2. Jarqo‘rg‘on-Zang sug‘orish tarmog‘i—Qorayog‘och, Qoraqursoq, To‘pqora, Minor, Qarishox, Loykan, Qonjig‘ali, Tallashqon, Tallimaron, Kayran mirobliklariga bo‘lingan [17].

Suv manbalari va sug‘orish inshootlaridan foydalanish jarayoni faqat texnik masala bo‘lib qolmay, balki qishloq jamoalari o‘rtasida shakllangan muayyan qoidalar asosida amalga oshirilgan. Ayniqsa, bir ariqdan bir nechta xo‘jalik foydalangan holatlarda suvni taqsimlash, sug‘orish navbatini belgilash va inshootlarni saqlash masalalari jamoaviy kelishuvni talab qilgan.

Suvni taqsimlashda navbat bilan sug‘orish muhim ahamiyat kasb etgan. Chunonchi ariq yoki soy bo‘yiga yaqin o‘rnashgan xo‘jaliklar bilan quyi qismda joylashgan xo‘jaliklar o‘rtasida suvdan foydalanish tartibini muvofiqlashtirish zarurati yuzaga kelgan. Bunday sharoitda suvni o‘zboshimchalik bilan yo‘naltirish yoki belgilangan navbatni buzish qishloq jamoasi manfaatlariga zid harakat sifatida baholanishi mumkin edi. Ekin maydonlarini galma-gal suvlash odati bugungi kunga qadar saqlanib qolgan.

Suv xo‘jaligining barqaror ishlashi ariq va kanallarning doimiy holatda saqlanishiga ham bog‘liq edi. Aytish kerakki, Surxon-Sherobod vohasidagi ariqlarning barchasi kuzga kelib loyqa bilan to‘lib qolishi, yoki sel suvlari yuvib ketishi natijasida yaroqsiz holga kelib qoladi. Shunday paytda har yili fevral-mart oylarida hashar uyushtirilgan. Yirikroq ariqlar davlat tomonidan tozalangan va unga bekliklar aholisi jalb qilingan. Masalan, 1912-1916- yillarda Zang arig‘ini tozalashga yiliga o‘rtacha 2000 kishi qatnashgan, bu ishlarga 300 kun, ya’ni 4 ½ yil va 600000 ishchi soati sarflangan edi [18]. Yoki, 1924-yilda Sheroboddaryoning har bir arig‘ini tozalash uchun o‘rtacha 140 kishi mehnat qilgan [19].

Kichikroq ariqlar qishloq aholisining kuchi bilan tozalangan. Bunda tozalanadigan ariqning uzunligi o’lchanib, har bir uyga teng taqsimlangan. Shu vaqtda dehqonchilik marosimlaridan “Loy tutish” marosimi o‘tkazilgan. Bunda ariq tozalayotgan yoki qaziyotgan odamlar oldidan biror yo‘lovchi o‘tib qolsa, unga qazuvchilardan bittasi bel yoki ketmonda loy tutgan. Yo‘lovchi tutilgan loyni, uzatilgan asbobi bilan birga olishi yoki shu jarayonda o‘zining biror hunarini ko‘rsatib, vaziyatdan chiqib ketishi shart bo‘lgan. Agarda bu holatdan chiqib keta olmasa, ariq qazuvchilarni

mehmon qilishi yoki bo‘lmasa ular tomonidan ko‘rsatilgan ariqni tozalab berishi talab qilingan [20]. Tog‘li hududlarda esa bu odat “loy otar” deyiladi. “Loy tutish”dan farqli ravishda unda yo‘lovchilarga hech qanday shart qo‘yilmaydi. Faqat biron kishi o‘tib ketayotganda tozalovchilarga “hormang” deyishi shart bo‘ladi.

Bundan tashqari, Ko‘hitang tog‘ining janubiy va sharqiy qismlarida korizlar yordamida suvlangan. Korizlarda har yili iyul-sentabr oylarida suv kamayadi. Noyabr oyida yomg‘ir yog‘ishi bilan suv ko‘payadi. Ekin-tikin mavsumi boshlanmay turib, mart oyida hashar uyushtiriladi. Bunda ariq orqali quduq galereyasiga kirib, uni ichi xas-xashaklar, chiqindilar va o‘yilib tushgan toshlardan tozalanadi. Shundan so‘ng koriz quduqlari yonidagi maydonda “yarma” ovqati tarqatiladi. E’tiborli jihati, bu marosim bugungi kunga qadar saqlanib qolgan [21].

Xulosa:

Xulosa qilganda, 1920-yillarda Surxon-Sherobod vohasida suvdan foydalanish amaliyoti suv manbalari, sug‘orish inshootlari, suv taqsimoti, jamoaviy mehnat va mahalliy boshqaruv shakllarining o‘zaro bog‘liq tizimi sifatida namoyon bo‘lgan. Ushbu tizimda shakllangan qoidalar voha aholisining an’anaviy xo‘jalik madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ularni tarixiy-etnografik nuqtai nazardan tadqiq etish Surxondaryoning suv xo‘jaligi tarixini yanada chuqurroq o‘rganish imkonini beradi.

Иқтибослар/Сноски /References:

1. Улджабаев К.У. Развитие орошаемого земледелия и ирригации на юге Узбекистана (1917-1940 гг.). –Ташкент: Фан, 1976. – 130 с. (Uldzhabaev K.U. Development of irrigated agriculture and irrigation in the south of Uzbekistan (1917-1940). – Tashkent: Fan, 1976. – 130 p.).

2. Халиков И. История развития ирригации и орошаемого земледелия в Сурхан-Шерабадской долине, 1959-1970 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук. – Ташкент, 1972. – 198 с. (Khalikov I. History of the development of irrigation and irrigated agriculture in the Surkhan-Sherabad Valley, 1959-1970: dissertation ... candidate of historical sciences. – Tashkent, 1972. – 198 p.).

3. Турсунов С.Н. XX аср бошларида Сурхон воҳасида суғориш тизимининг ривожланиши // «Ўтмишга назар».Махсус сон. 2021-йил. –Б. 23-29. (Tursunov S. N. Development of the irrigation system in the Surkhan oasis in the beginning of the XX century. Look to the past. Special issue, pp. 23-29).

http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2021-SI-3

4. Кабулов Э. А. Кяризная система орошения на юге Узбекистана // СОЦИОСФЕРА № 3 2016. С. 18-26. (Kabulov E. A. Kyariz irrigation system in the south of Uzbekistan // SOCIOSPHERE No. 3 2016. P. 18-26).

5. Бўриев С.Д. Сурхоннинг сув тўғони. –Тошкент, 2019. (Buriev S.D. Surkhan's Dam. – Tashkent, 2019).

6. Якубова Д.Т. Ўзбекистонда пахта яккаҳокимлигининг ўрнатилиши ва унинг натижалари (1930-1990 йилларда Сурхон воҳаси мисолида). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. –Термиз, 2021. (Yakubova D.T. The establishment of cotton monopoly in Uzbekistan and its results (on the example of the Surkhan oasis in the 1930s-1990s). Doctor of Philosophy (PhD) dissertation in historical sciences. –Termez, 2021).

7. Истомин М.С. Сурхондарёда ингичка толали пахтадан юқори ҳосил олиш агротехникаси. –Б. 3. (Istomin M.S. Agrotechnics for obtaining a high yield from fine-staple cotton in Surkhandarya. –P. 3).

8. Материалы для статистики Туркестанского края. Вып. 5. –СПб, 1879. –С. 165, 306, 310. (Materials for statistics of the Turkestan region. Issue 5. –SPb, 1879. –pp. 165, 306, 310).

9. Васильев. Маршрутное описание дороги от Шерабада до города Байсун в 1889 г. // В сборнике географических, топографических, статистических материалов по Азии, выпуск LVII, СПб, 1894. –С. 405. (Vasiliev. Route description of the road from Sherabad to the city of

Boysun in 1889. // In the collection of geographical, topographic, statistical materials on Asia, issue LVII. Military typography. –SPb, 1894. –P. 405).

10. Материалы по районированию Средней Азии. Книга 1. Территория и население Бухары и Хорезма. Часть 1, Бухара. –Ташкент, 1926. –С. 45. (Materials on the zoning of Central Asia. Book 1. Territory and population of Bukhara and Khorezm. Part 1, Bukhara. – Tashkent, 1926. – P. 45).

11. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 65- fond, 1-ro‘yxat, 5-ish, 9-varaq. (Surkhandarya Regional State Archive, fund 65, list 1, file 5, sheet 9).

12. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 65- fond, 1-ro‘yxat, 5-ish, 10-varaq. (Surkhandarya Regional State Archive, fund 65, list 1, file 5, sheet 10).

13. Yakubova D. T. O‘zbekistonda sovet hukumatining paxtachilikni rivojlantirish sohasidagi siyosati: natijalar va oqibatlar (1920-1990-yillarda Surxondaryo viloyati misolida). Tarix fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –Buxoro, 2025. (Yakubova D. T. The policy of the Soviet government in the field of cotton development in Uzbekistan: results and consequences (on the example of Surkhandarya region in the 1920s-1990s). Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences (DSc). – Bukhara, 2025).

14. Материалы по районированию Средней Азии. Книга 1. Территория и население Бухары и Хорезма. Часть 1, Бухара. –Ташкент, 1926. –С. 44. (Materials on the zoning of Central Asia. Book 1. Territory and population of Bukhara and Khorezm. Part 1, Bukhara. – Tashkent, 1926. – P. 44).

15. Материалы по районированию Средней Азии. Книга 1. Территория и население Бухары и Хорезма. Часть 1, Бухара. –Ташкент, 1926. –С. 46. (Materials on the zoning of Central Asia. Book 1. Territory and population of Bukhara and Khorezm. Part 1, Bukhara. – Tashkent, 1926. – P. 46).

16. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 65- fond, 1-ro‘yxat, 4-ish, 35-36-varaqlar. (Surkhandarya Regional State Archive, fund 65, list 1, file 4, sheets 35-36).

17. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 65- fond, 1-ro‘yxat, 15-ish, 1-9, 24-28, 60-71-varaqlar. (Surkhandarya Regional State Archive, fund 65, list 1, file 15, sheets 1-9, 24-28, 60-71).

18. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 377-fond, 1-ro‘yxat, 8-ish, 20-varaq. (Surkhandarya Regional State Archive, fund 377, list 1, file 8, sheet 20).

19. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 65- fond, 1-ro‘yxat, 2-ish, 6-varaq. (Surkhandarya Regional State Archive, fund 65, list 1, file 2, sheet 6).

20. Қурбонов А.Э. Шимолий Сурхон воҳаси аҳолиси анъанавий маданиятининг этник ва локал хусусиятлари (XIX аср охири – XX асрнинг биринчи ярми). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Тошкент, 2009. –Б.138. (Kurbanov A.E. Ethnic and local features of the traditional culture of the population of the Northern Surkhan oasis (late 19th century - first half of the 20th century). Dissertation written for the degree of Candidate of Historical Sciences. –Tashkent, 2009. –P.138).

21. Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти, Шеробод тумани, Зарабоғ қишлоғи. 2026 йил. (Field notes. Surkhandarya region, Sherabad district, Zarabog village. 2026).

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000